

Kőbányai János:

LÉGY ÁLDOTT

- RÉSZLET -

Elrepült a nővérképzőben töltött négy év, s már ott is sorakozott az ünnepélyes avatáson. A bátyja nem tudott eljönni, mert éppen szolgálatban volt. Nagyon nehéz leírni, hogy milyen érzés, amikor mindenkinek ott volt valakije, csak neki nem. Csak az az orvosprofesszor, aki megengedte, hogy beüljön az előadásaira, és könyveket is adott. Ő vette át a diplomát. Az volt a szokás, hogy az ember valakinek a közelében a kezébe nyomja a frissen kapott diplomát. Neki adta át.

Azt sajnálta a legjobban, hogy az apja nem lehetett ott.

Ő végzett a legmagasabb kitüntetéssel, ő volt az első a százötven lány között. És neki nem volt senkije sem. Mindenki megcsókolta, mindenki kezét adott neki, mindenki megölelte; a főnövér őt állította példaképül. Körülbelül még két-három hétig a nővérszálláson maradt, majd elment a tiszti tanfolyamra. Fegyverrel már tudott bánni: még egy előző hathetes kurzuson megtanulta kezelni a puskát. Itt azt tanulták, hogyan kell vi-

selkedni a hadseregben, a fő tantárgy pedig a topográfia volt: országismeretek és térképismeret. Utána betették a különleges, a 300-as osztágba.

Ennek a sivatagi egységnek a nyomkeresés volt a feladata. Ő pedig mint ápoló: katonai, vagy harci nővér kísérte a fiúkat. Azoknak a fedainoknak a nyomait keresték, akik ellopták a kibucok teheneit, felszedték a vízvezetékeket, öntözőcsöveket. Öldököltek, aknákat telepítettek, a siur (őrjárat) sokszor ment az aknára. A csempészforgalom is jelentős volt. Hasist és más kábítószereket hoztak Egyiptomból Jordániába. Vagy porcelánt Perzsiából, amit a beduin törzseken keresztül Izraelben értékesítettek. Ma is őriz egy kis porcelánkészítet. Ilyenből ezret találtak egy tevé iszákjában. Tehát ilyen beszivárgók után futottak. Százötven tagból állt az osztág, és mindenki az ő keze alatt volt. A Jeruhám kibuc közelében volt a bázisuk a Negevben. Ott kapták meg a parancsot, merre kell őrjáratozni, mit kell csinálni, melyik részért felelősek.

Fabarakkokban laktak a sivatag közepén. Külön álltak a hálóbarakkok és az étkező, meg a kórház. Nem

volt luxus, tehát fürdő meg ilyesmi. Csak néhány hideg zuhany, mindent magának kellett kimosnia.

A táborban ő volt az egyetlen nő. Korábban sem ismert férfit. Ennek az oka az édesanyja rossz példája volt. Nagyon mély lelki bánat rága miatta; rettegett, hogy vele is megismétlődhet, ami az anyjával. És hogy nem fog sikerülni a házassága. Tudott vigyázni magára. Egyszer épp az uniformisát vasalta, odajött hozzá egy magakorabeli fiú, s rátette a kezét a szoknyájára. Nem arra, ami rajta volt, hanem ami a vasalódeszkán. Mondta neki, hogy vegye le a kezét róla, mert zavarja a vasalásban. Ha nem: ráteszi a kezére a vasalót. De az elhatározta, hogy csak azért is incselkedni fog. Másodszor is, harmadszor is odatette. Negyedszerre megégette a fiú kezét. Ilyen kemény volt. Attól kezdve mindenki tudta: nem lehet cicázni vele. Pedig a katonaságnál benne volt mindenben. Mint egy férfi. De távol tartott magától mindenkit.

Dzsipekkel jártak patrujozni, de ritkán ült fel rá. Őt tekintették az osztag talizmánjának. Gyalog ment a többiek után, jól ismerte a terepet. Ha egy furcsa vagy gyanús követ találtak, nem engedett hozzá senkit, először ő vizsgálta meg. A sivatagi élet nem könnyű, de beleszokott. Csupa homok és homok és homok és homok. Kő és kő és sárga homok és megint homok: homokot reggelizett, ebédelt és vacsorázott. Azért ment a fiúkkal, hogy ha megsebesülnek, legyen mindjárt kéznél valaki. Ez sem mindig segített. Egyszer a nyomkeresőkkel le-

tértek egy vádiba, a dzsip tovább haladt az ösvényen. Nemsokára hatalmas robbanást hallottak. A dzsip darabjaira esett szét. Senki nem maradt életben. Összeszedték a halottakat, és visszavitték őket a táborba.

Kitört a Sínai háború. A tábori kórházba osztották be műtősnővérek. Itt olyan eseteket láttak el, akiket már nem lehetett továbbítani a hátszországba. Ott, a sivatagban állítottak föl egy villanyárammal felfűjható nagy sátrat, operálni is lehetett benne. Rengeteg csúnya dolgot látott: olyanokat, akiknek levitte a gránát vagy a golyó a fél fejét, vagy megvakultak. Sok lábat, kezét kellett amputálni. A harc már ilyen.

Amikor véget ért az '56-os háború, visszaküldték Jeruzámba, és át akarták irányítani egy ezred egészségügyi osztályára. Vitába szállt a feljebbvalóival. Nem egyezett bele. A sivatagban többet tud adni. Amazt pedig akármilyen nővér elvégezheti. *A sivatag: más.*

Már nem látta az anyját újból vagy három éve, amikor a leszerelése előtti télen tengeteg eső esett. Hallotta a rádióban, hogy azon a részen, ahol az anyja lakott, mindent elöntött, egy méter húsz centiméterre emelkedett a víz a lakásokban. Egész véletlenül hallotta, mert ritkán tartózkodott a rádió közelében, akkor még nem voltak tranzistoros rádiók. Mindjárt a parancsnokához fordult, és elmesélte neki, hogy mi történt. Akkor már körülbelül három hónapja nem ment szabadságra, ezért kérhette el a nagy szivattyútankos autót. Mindjárt odaadták, sőt kapott mellé sofört is. Jeruzámból három óra

hosszat tartott az út. Benyitott az anyja házába. „Anyám, itt vagyok, eljöttem, hogy kiszivattyúzzuk a vizet.” Az anyja és annak férje már mindent fölpackolt az ágyra, amit lehetett, majd felmásztak a halom tetejére. Minden vízben állt. Nekiláttak kiszivattyúzni.

Az anyja nem szólt semmit: mintha egy idegen ember jött volna be, és azt mondta volna: „Itt vagyok, segíteni jöttem.” Egyszerűen elfogadta. Semmi kérdegetés: „hogyan vagy, mivel foglalkozik”, vagy: „mit csinál”? „Hogy igazodik az élete?” Semmi.

Attól félt, ha csak nála szivattyúzzák ki a vizet, akkor a többi lakásból, a falakon keresztül, vagy azok alatt megint visszajön a víz. Ezért kiszivattyúztak a környéken a többi lakásban is. Ők voltak az elsők, utánuk jöttek a tel-avivi városházáról is. Látták a katonai autót, és kérdezték, honnan és miképpen érkezett ide egy katonai szivattyús autó. Meglátták őt egyenruhában, tiszti ranggal, és kérdezték, hogy honnan van, honnan jött oda. Megmondta, hogy itt lakik az édesanyja meg annak a férje. Hallotta a rádióból, mi történt, és azonnal autóra ült. Elköszönt. Semmi beszéd. Semmi kérdezősködés. Ő nem kérdezett, és nem mondott semmit. Visszament a laktanyába, a sivatagba. Leszolgálta a tényleges éveit, leszerelt.

Hadnagyi ranggal szerelt le, és elhatározta, hogy nem elégzik meg a nővér képzettségével, hanem megszerzi az operációs műtős diplomát. Ismét beköltözött a kórházba. Együtt lakott a többi tanonclánnyal. Ugyanúgy élt, mint amikor megszerezte a nővérdiplomát. Bentlakás, bentétekezés, munka, ügyelet. És utána is: másfél

évig szinte bent élt a műtőben. Közben kinevezték az ortopéd osztály főnővérévé.

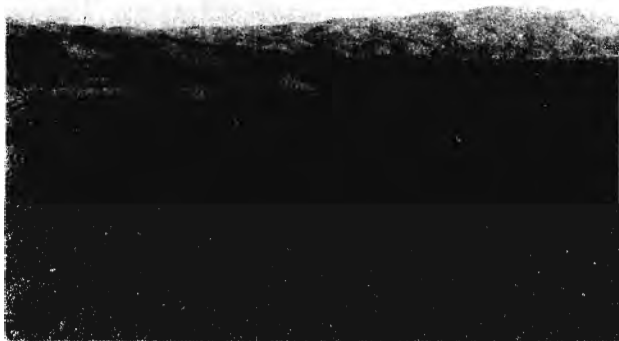
A bátyja és a barátai a katonaságból már nagyon akarták, hogy férjhez menjen. Megismert egy iraki származású fiút. Technikus volt egy repülőgépgyárban. Társaságban találkoztak. Az egyik nővér a kórházból meghívta péntek estére. Szabadnapos volt, elment. Úgy látszik, előre megszervezték, hogy bemutassák neki. Nagyon kevés idő – három hét – alatt elhatározták, hogy egymáshoz valók, és feleségül ment hozzá.

A férje még Irakban született, négy fiútestvére és két leánytestvére volt. A családjá nagyon ellenezte a házasságot, mivel askenázi származású, és az nekik nem tetszett, mert ők jobban kedveltek volna egy szfárádit. Egy unokatestvérevel már jegyben járt. Küszöbön állt, hogy egybekelnek.

Korábban sem vágyott a fiúkra. Mégis elhatározta: hátha sikerül a házasság. Gyerekei lesznek, és inkább a gyerekekben fogja megtalálni a boldogságát. Elhatározta, hogy nagyon jó feleség lesz. *Hívő*, szerény, magára vállalja mindazt, amit egy asszonynak kell. Nem sokat gondolkozott, alávetette magát a társadalom nyomásának. Azt gondolta: meg tudják osztani az életüket, szépen fognak élni, lesznek gyerekek, és minden a legnagyobb rendben lesz. Fiatal is volt – 27 éves –, szép is, és úgy gondolta, hogy a házasság sikerül majd, szeretni fogják és megszokják egymást. Leélik az életüket. Ez körülbelül így is történt volna, ha a sors másképp nem akarja.

Állapotos akart lenni, és az is lett nagyon hamar. De

a hatodik hónapban a gyereket – az embriót – egyik nap nem érezte mozogni a méhében. Elment az orvoshoz. A kivizsgáláskor megállapították, hogy az embrió már nem él. Muszáj kivenni, mert már romlásnak indult a testében.

És ugyanez megismétlődött még ötször.

Máskülönben minden rendben volt. Nagyon szépen éltek. Gyereket akartak, de közben kiderült, hogy a méhe nincs rendben. Olyan maradt, mint egy 12 éves kislányé: fejletlen, nem volt rugalmas, úgyhogy nem tudott alkalmazkodni az állapota idejéhez. Egyszer öt hónapig feküdt kórházban: mégis elment a magzat. Az ötödik alkalommal az embrió ráragadt a méhfalra, és császármetszést kellett alkalmazni, és egy komoly takarítást is el kellett végezni. Ki kellett venni az egyik petefészket, és a másik oldalról nem tudott többé teherbe esni, mert az is beteg volt. Megpróbálták átfűjni a petevezetékét, de ez nem sikerült, és ki kellett venni ezt az oldalt is. Úgyhogy nem lehetett többé állapotos.

S közben a szövettani vizsgálatánál kiderült, hogy amikor a koncentrációs táborban voltak, a németek az ennivalóba keverve adtak valamilyen hormonkészítményt, hogy a nőknek ne legyen meg a havi bajuk, a férfiaknak pedig ne legyen nemzőképességük. Ő még kicsi volt ahhoz, hogy abszolút magtalan legyen tőle, de elég idős ahhoz, hogy károsodjon a méhe. Így olyan fejletlen maradt, mint egy 12 évesé. Egy barátnőjének – szintén a szegedi árvaházból – hasonló problémája volt: csak tíz vetelés után tudott a világra hozni egy kisfiút. A szülésnél császármetszést alkalmaztak, majdnem belehalt, és utána neki sem lehetett több gyereke.

A férje azt mondta, hogy el akar válni, mert gyereket akar, és mikor felajánlotta, hogy fogadjanak egyet örökbe, akkor azt mondta, hogy nem akarja más magját felnevelni, mert *neki* lehet.

Még a házasságuk elején kérte a férjét, egyezzen bele, hogy kihozzák az édesapját. Édesanyja nem egyezett bele. Még korábban is próbálkozott, de a bátyján keresztül megtudta, hogy az anyja semmiképpen sem akar hallani róla, mivel két tanú jelenlétében állította: a

férje nem jött vissza a munkaszolgálatból, hogy férjhez mehessen. Ő tudta nagyon jól, hogy visszajött, s azt is, hogy több mint valószínű: él. A bátyja kérte, hogy ezt hallgassa el. Pedig már Magyarországon, Szegeden sem akarta, hogy kijöjjön. Nem akarta magára vállalni, mert az édesapja idős volt és asztmás. Nem is éltek már együtt a láger után. Ekkoriban kapott egy levelet az apjától. Egy életjelt. 1945 óta nem hallott róla. Négy-öt éve keringett az apja levele, mire hozzá ért 1958-ban. Azt írta benne az apja, hogy szeretne kijönni, csak fél a tengeri úttól.

Az volt az elgondolása, hogy kivesz egy kis lakást, dolgozik, és el fogja tartani az édesapját. Gondoskodik felőle.

Semmi kapcsolata addig nem volt Magyarországgal. Nem is gondolt rá soha. Rossz gyermekkor, rossz idők. Kikapcsolta. Kivéve az apját. Nála az élet ott kezdődött, amikor felvette a kék-fehér uniformist. A többi megszűnt száz százalékig. Ez olyan önszuggesztívó volt.

Az apja levelén egy mohácsi öregotthon címe szerepelt feladóként. A gondnok válaszolt, és megírta, hogy az édesapja már két éve, 1956-ban elhunyt.

Pedig '56 után sokan jöttek. Rengeteg magyar zsidó jött az országra.

A férjével elmentek a rabbinátusra azzal, hogy ő el akar válni, mert gyereket akar. A zsidó vallás szerint, ha egy férfi az asszonya gyermektelensége miatt akar elválni, akkor teljesítik a kérését. Pedig szépen, csendesen éltek. Társaságba nemigen jártak; néha moziba, színházba. Kirándultak. Bár sok idejük nem volt, mert egyik terhesség követte a másikat. A nyolc év tulajdonképpen gyerekcsinálással telt. Mindennel próbálkozott, az orvosok már régen nem ajánlották, de még mindig reménykedett, hogy talán most sikerül.

Túl kellett tennie magát a szexuális élet miatti szegényen. Nem volt öröme benne, mivel mindig fájdalma volt tőle. Borzasztóan szenvedett minden egyes alkalommal. Mert a hüvelye is nagyon szűk volt. Ez ugyanolyan nyomorúság, mint akármelyik testi fogyatkozás. Ez is a lágerben az ételükbe kevert hormon eredménye. Az orvosok azt tanácsolták, hogy menjen el egy ügyvédhez, és kérjen kártérítést a németektől. Utána is járt, de aztán elhanyagolta. Belegondolt: ilyesmire *nincs kárpótlás*. A sok testi szenvedésért nem lehet kárpótlást kérni. Nem tudná elviselni lelkileg, hogy szőnyeget, autót vagy hűtőszekrényt vegyen azon a pénzen. És a gyermeke helyett azt lássa örökké, azt használja. Ez mindig fellobbantáná a lelki fájdalmait. Lemondott róla. Azt akarja: ha van túlvilág, a németek lelkén száradjon, ami vele történt. Mindent megbocsátott, abban a reményben, hogy minden ember megkapja a büntetését és a jutalmát a másvilágon.

Elvált, és nagyon nekiadta magát a munkának. A férje pedig visszament, haza a szüleihez. Nem sokra rá közös ismerősöktől hallotta, hogy jegyben jár. Később azt is, hogy megnősült. Más alkalommal pedig azt, hogy kislánya született. Tényleg elérte célját. Egyszer a Holttengernél összefutott vele. Köszöntek. A kapcsolat

megszűnt. Most, nem régen, az Öböl-háború alatt felhívta, hogy megkérdezze, nem esett-e baja. Neki és a családjának. Ugyanis legjobban célba vett körzetben laknak. Semmi különös. Ahogy két zsidó megkérdezi egymástól: hogy „kol böszéder?” (minden rendben van?)

Nem sok időre rá, hogy egyedül maradt, megkereste az egyik parancsnoka, és kérte, hogy írjon alá a hadseregnél szerződést, azaz menjen vissza a katonasághoz. Akikkel együtt szolgált, azokkal megmaradt a kapcsolata. Akik megnősültek, mind meghívták az esküvőjükre a falujukba. Visszament a múltba. A sivatagba.

Telt az idő, kitört a Hatnapos háború. Már hozzászokott a hadviseléshez, nem volt számára új. Itt is ápoló volt. Embert sosem ölt. Nem volt soha fegyver a kezében, mert azt vallja, ahogy a zöldben nincs különbség, úgy a pirosban sem. A vér akárhonnán folyik el, az egyformán piros. Isten előtt mindegyikünk egyforma. Isten szelleme szerint születünk, minden különbség nélkül. Nincs különbség arab, zsidó, keresztény, vagy fehér, fekete, sárga ember vére között. Fegyver sohasem volt a kezében, csak a gyakorlatoknál.

Másfél kilométerrel a harcfront mögött – úgy, mint minden hadseregben szokás – felállítottak egy tábori kórházat, oda hozták a sebesülteket. Itt dolgozott. A parancsnoka nagyon ellenezte, hogy kimenjen a frontra, de a szanitécekből nagy hiány volt a harcmezőn az azonnali elsősegélynyújtásnál. Megszegte a parancsot, mégis kiment a többi szanitéccal a frontra, hogy összeszedjék a sebesülteket, feltegyék a mentőautóra és visszahozzák őket a tábori kórházba. Az egyik ilyen elsősegélynyújtáskor egy katona, közvetlen mellette, komoly szilánkot kapott a főütőerére, az artériára, ami a vért az agyba viszi. Sugárba ömlött belőle a vér. Hirtelen ötlettel kivett a szoknyájából egy ziherejszűt, azzal kapcsolta össze a bőrt és az eret. Az ujjja nyomásával állította el a vért, mert tudta: ha nem jut el az oxigén és a vér az agyhoz, akkor tönkremegy. A katona meg fog halni. Elveszti. Feltették az ambuláns kocsira, átvette tőle az orvos. Körülbelül egy órára rá, amikor visszajöttek, addigra már megoperálták, összevarrták az eret. A nyaka béna maradt, az nem jött rendbe soha; de legalább életben maradt.

Nagy volt a káosz, a zaj, mindenki igyekezett elvégezni a teendőjét. A következő alkalommal a parancsnoka – más választása nem lévén – beleegyezett, hogy a mentővel kimenjen a frontra. A motor leállt, ő odament az autó orrához, mert a sofőr felnyitotta a motor fedelét megnézni, hogy mi a baj. A motor zúgott, de nem akart elindulni. Közben egy robbanást és süvítést hallott. A legközelebbi katona elkiáltotta magát, hogy „feküdj!” Mint régi katona, ösztönösen megérezte, hogy a közelben fog betalálni. Már látta a golyót. Az ágyugolyót. Rávetette magát a sofőrré, mert az nem hallott semmit a motorzúgás miatt. A hátára ugrott, s sofőr arccal a földre esett, ő pedig ráfeküdt. Tizenhét szilánkot kapott.

Csúnyán megsebesült. A hátába, a gerincébe, a lábába vágódott a repesz, és a jobb tüdejébe is belement egy

apró szilánk. Felemelték, és bevitték a tábori kórházba, ott kapott elsősegélyt, majd beszállították a Bellington kórházba, ahol valamikor a mesterséget tanulta. Az orvosok megismerték. Az egyik drúz tiszttel „vérszerződése” volt. Megfogadták, ha valamelyikük komolyan megsebesül, megbénul vagy tolókoksira szorul, akkor a másik elhozza és átadja neki a pisztolyát, hogy végezessen magával. Még a háború előtt kötötték. Egy kicsit megkarcolták az erüket. Indiai szokás szerint egymáshoz ragasztották a vérüket. Ezt hívják vérpecsétnek. A drúz eljött meglátogatni. Azt gondolták, hogy deréktől lefelé megbénul a hátgerinc-sebesülés miatt. Egyre csak elodázták a fogadalmat. Végül mégis felépült, nem lett a pisztolyra szükség.

Amikor kiengedték a kórházból, le akarták szállítani az egészségügyi fokozatát 97 százalékosról 52 százalékosra, ami egyet jelentett azzal, hogy nem mehet vissza a szolgálatba. Sokat harcolt, hogy visszanyerje régi egészségi fokozatát és továbbra is katona maradhasson. Ezt kiharcolta, elérte. Visszatért a hadsereghez, az osztághoz. A háborúnak vége lett. Az elfoglalt területeken patrozolni kellett. Elhatározta, hogy nem az őrjáratokkal fog foglalkozni, hanem más teendői lesznek, mert nagyobb szükség volt rá a beduin törzseknél.

A beduinok a muzulmán vallás szerint 13 éves korukban metélik körül a fiúkat, ahogy náluk a nyolcadik nap után. És persze nem orvosi felügyelet mellett, hanem a muzulmán kádi csinálja. Ezek a gyerekek gyakran kaptak fertőzést, például az egyik alkalommal amputálni kellett a péniszt. Elhatározta, hogy az arab törzseket fogja járni. Nem ellenezték, mert megmondta, hogy nem akar tovább patrozolni, hanem ezt a pályát választja, mivel a beduin törzsek között sokan szenvednek szemgyulladásban, golyvában, himlőben. A lányok tizenöt-tizenhat éves korukban már férjhez mentek, nagy volt a csecsemőhalálozás, az anyák pedig gyakran belehaltak a nem higiénikusan levezetett szülésbe.

A törzseket a járőrözés során ismerte meg. Ezek népesítették be a Sinajt. Az izraeli katonákat jól fogadták, mert azok sokszor adtak élelmiszert nekik, vagy segítettek egészségügyi dolgokban. Ugyanakkor szabadabban éltek, mint az egyiptomiak alatt. Sokat kirándultak, a Sínai-sivatag gyönyörű szép. A naplementék cso-

KÖBÁNYAI JÁNOS FOTÓI

dálatosak. Minden nap más színben játszanak a hegyek. Gerincükön rózsaszín-lilába váltanak a színek, a piros, a sárga, a kék. Leírhatatlan. Van-e vajon festő, aki vissza tudná adni azokat a sivatagi színeket?

A táboruk Nir Cádában volt, körülbelül 35 kilométerre a Szuezi-csatornától. Egyedül járta a törzseket, csak a táskája volt nála. És a pisztoly, mivel a Sínai-sivatagban sok a hiéna és a mérges kígyó. Legtöbbször két-három beduin fiatal kísérte az egyik törzstől a másikig. Mindig nagy tisztelettel fogadták, sokszor számárra vagy tevére ültették; így járta az arab törzseket, egyedül.

Arabul jól tudott, mivel drúzok között szolgált, és a drúzok Szíriából származnak, arab az anyanyelvük, a héber pedig csak a második nyelvük. Tőlük tanult meg tökéletesen arabul. A nomád törzsek között pedig ráragadt a beduin hangléts.

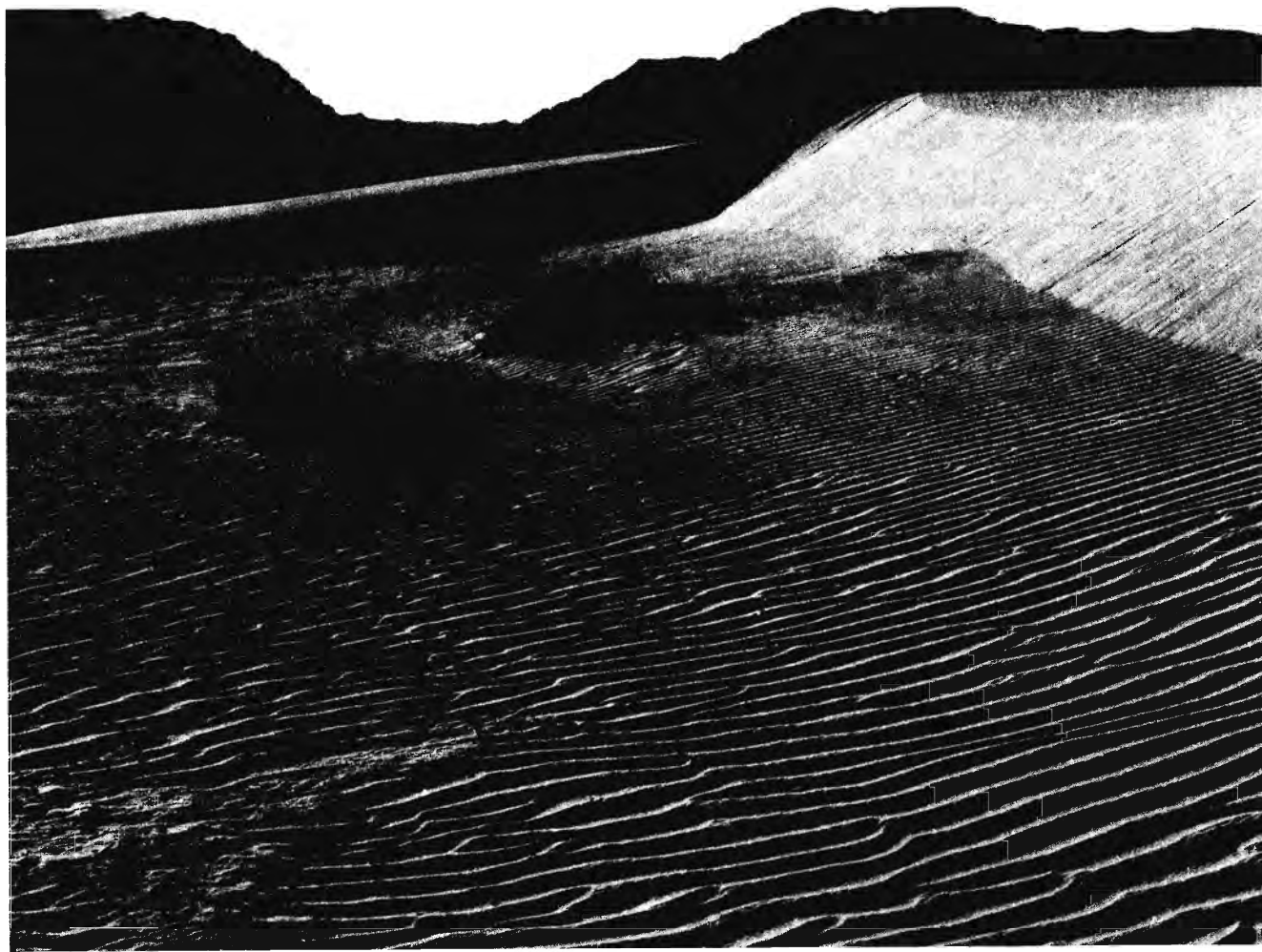
Rengeteg szülést vezetett le, meg se tudja számolni, hány gyerek jött a világra a kezei között. Szemgyulladásokat, gennyes sebeket, töréseket, ficamokat gyógyított. S persze őt hívták a körülmetélésekhez is. Minden reggel hat órakor már úton volt, járta a törzseket, sátorról sátorra. *Kenyérrel és olajjal fogadták, ez az arab törzseknél a legnagyobb tisztelet jele.* A beduin nők arcfátyolt és orrba fűzött gyűrűt viseltek, arcukat tetováltatták. Mivel a katonai egyenruha nagyon meleg, a fehér egyenruhát választotta és hozzá fehér fityulát, mert az védte a tűző naptól. Nem sokra rá elnevezték II. Teréz nővérnek.

Mély barátságokat kötött a beduinokkal. Egy alkalommal egy kisgyereket vérszegénységgel vittek be a tábori kórházba. A leukémia egy fajtáját állapították meg nála. Vérátömlesztést kellett alkalmazni, ehhez pedig

friss vért kerestek. Épp az ő vére felelt meg. Háromnegyed liter vért adott. Elterjedt az arab törzsek között a híre, és azt mondták: ő a „vérbeli testvérük”.

Nemcsak ilyen békés képekből állt az élet. Közel a Nir Cana-i tábortól feküdt egy olajkút, ahol próbafúrásokat végeztek. Drúzok őrizték a lelőhelyet. Nem katonák, hanem civilek, akik fizetést kaptak érte. Ők vigyáztak rájuk is. Az volt a megegyezés közöttük, ha valami baj van, akkor az egyik villanylámpa fel-le kapcsolásával jeleznek. Messziről láthatták, mert egy dombról magasan emelkedett ki a fűrótorony. Egyszer elmentek bevásárolni a bázisuktól hat és fél kilométerre fekvő kantinba. Öten ültek a parancsnoki autóban. Nem tartott háromnegyed óránál tovább a vásárlás. Rossz érzése volt. Mintha a fűrótoronyból fényjeleket látott volna; a többiek azt mondták, hogy képzelődik. Visszafelé kérte a sofőrt, hogy hajtson teljes gőzzel, mert úgy érzi, baj van. Megérkeztek a kis táborba, keresték az embereket. Az ebédlősátorban találtak egy őrt. Mi történt? Nem tudott semmit se mondani, mert sokkos állapotban volt. Bement a többi sátorba is, de nem talált senkit. Végül bement a zuhanyzóba. Ez is csak egy elkerített sátor volt. Ott találtak rá a három hiányzóra. Ott feküdtek miszlikbe vagdalva, feltrancsírozva. Fejük, karjuk, lábuk levágva, hasuk felhasítva, nemi szervük levágva és a szájukba dugva. Vér, vér és vér. Melyik fej, melyik testrész hova tartozik? Nehéz volt átadni a testeket a családnak. Egy-egy koporsóban két kart, két lábat, valami törzset, meg valami fejet. Nem voltak benne biztosak, hogy mihez mi való. Megfogadta, hogy bosszút áll.

Ez a fedain beszivárgások ideje volt. Éjszaka, sötétben jöttek Egyiptomból vagy jordán területről a sivata-

MARLI SAMÍR FOTÓI

gon keresztül. Loptak, gyilkoltak, s néhányszor – mint ez alkalommal is – elérték a céljukat. A koporsókat katonai kísérettel vitték vissza a Karmel-hegyi drúz falvakba. Az egyik falut Dáliának, a másikat pedig Istfjának hívták. A koporsókat átadták a családoknak, előtte felkészítették a családfőket, hogy miről van szó, mi történt. Nagy volt a jajveszékelés, a pánik. Komoly vérbosszút fogadtak a fedain beszivárgók ellen. Abban az időben jelentkeztek legtöbbször önkéntesnek a drúz osztagokhoz, amelyeket így sikerült száz százalékgig feltölteni. Hallott róla, hogy visszavágtak.

Ő sem feledte fogadalmát, az alkalom is eljött. Egyik járőrük rábukkant egy hatszemélyes beszivárgó kommandóra. Tüzet nyitottak rájuk, négyen életüket veszítették. Két súlyos sebesült megmaradt. Elsétált az egyik mellett. Odalépett a másikhoz, hogy őt is megnézzék. Ez megrángatta a szoknyáját, és hörögte: „Á csán”, ami annyit jelent, hogy vizet kér, mert szomjas. Abban a pillanatban elfelejtette a fogadalmát. Felülkekedett az ápolónői hivatása, és nem tudta megállni, hogy ne itassa meg. Megemelte a fejét, és belediktált egy kulacs vizet. Bekötözte, és kérésére beszállították mind a kettőt a tábori kórházba. Ott megkaptak mindent, amit akármelyik izraeli katona: ápolást, operációt, vérátömlesztést.

Ha két törzs a kúton vagy a nyájon összeveszett, vagy a pásztorok közt veszekedés tört ki, gyakran úgy megoldódtak egymást kövel, hogy halál lett a vége. Jött a vérbosszú, amely újabb áldozatokat követelt. Nehezen lehetett megszakítani a láncot, kivéve, ha létrejött a „szulhá”, amit kibékülésnek lehet fordítani. A szulhá abból áll, hogy összejön a két haragos törzs, egy nagy lakomát csapnak, és összeházasítanak az egyik törzsből egy fiatal férfit, a másikkól pedig egy fiatal leányt – így a vérkeveredéssel újra létrejön a béke. A szulhá általában közvetítés útján jön létre, és az előkészítése idős férfiak feladata szokott lenni. De mivel nagy tiszteletben állt, egyszer őt kérték meg, hogy közvetítsen. Levágtak vagy ötven birkát, nyárson megsütötték, abból csaptak lakomát, így született béke a két törzs között. Hét napig tartott. Minden nap lakoma az egyik törzsnél, és lakoma a másiknál. Meghívták a Símai-sivatag összes törzsfőnökét. Nem lehet tudni, hányan voltak, még azt sem, egy törzshöz hányan tartoztak. Egy-egy sátor között sokszor tíz meg húsz kilométer is volt. Egyébként is: ők úgy tartják, hogy nem szabad megszámlálni a népet, mert akkor átok száll a törzsre.

A lakomán az egyik törzsfőnök megkérdezte, hogy mit kíván a békeszerzésért. Kinézett már régebben egy nagyon szép telivér, fekete lovat – az arab lovak híresek

az egész világon –, s azt válaszolta, hogy azon akar ülni. Ez nagy megtiszteltetés, mert asszonynépség sohasem szállhat lóra; legfeljebb számárra vagy tevére. Őt viszont felültették a fekete lóra, és ellovagoltak vele egyik törzstől a másikig, és vissza.

A mai Arad várostól 45 kilométerre feküdt egy katonai tábor. Itt szolgált egy dr. Frank nevű orvos, aki megfigyelte, hogy a tábori szakács, akit komoly asztma kínozott, attól a naptól fogva, hogy a táborba került, minden nap egyre jobban érezte magát, s így csökkenteni lehetett a kortizonos orvosságait, sőt két hét leforgása után már semmi szüksége nem volt gyógyszerekre. Az orvos kapcsolatba lépett a Meteorológiai Intézettel, hogy vizsgálják meg itt a levegőt: mi az oka, hogy a súlyos asztmás beteg jobban lett, és felépült. Kerestek valakit, aki a helyszínen közreműködik a kutatásban. Önként jelentkezett; magára vállalja, hogy naponta kezeli a kis motort, amibe beleállítottak egy kis, zselét tartalmazó dobozt, ami magába szívta a motor-fújta levegőt. Naplemente után és hajnali fél 4-kor – mielőtt feljött a nap – kellett pontosan beállítani a gépet, és cserélni benne a dobozt. A vizsgálatok egy hónapjára átköltözött Jeruhámból a kis katonai táborba, ahová korábban csak hetente járt egy alkalommal. Ez közvetlenül a Sínai háború kitörése előtt történt. Minden héten jöttek a tel-avivi meteorológiai intézettől, és átvették tőle a dobozokat. A vizsgálatok kimutatták, hogy a Holt-tenger hat kilométeres körzetében egy olyan levegőbúra alakult ki, ami nem engedi át az asztmát kiváltó baktériumokat. Ugyanis az asztma allergiás eredetű betegség; környezeti hatások, leginkább a növényzet és a por idézik elő. A szudáni törésvonal mentén kialakult hegyek – az itteni dombokat fekete bazaltkövek borítják – vulkanikus eredetre vallanak. A Holt-tenger magnéziumos kisugárzása kicsapja a baktériumok energetikus töltését a levegőben. A házipor errefelé lehet 2 ujjnyi vastag is, mégis benne tüdőt izgató baktérium.

Miután dr. Frank összegezte a kutatási eredményét, írt egy orvosi cikket. Hatására felépítettek itt egy kis települést. Még nem a várost, csupán néhány barakkot. Olyan családok jöttek ide lakni, amelyben több is asztmás is volt. Pár nap leforgása után már fantasztikusan érezték magukat: felépültek, egészségesekké váltak. Amikor viszont visszamentek Tel-Avivba látogatóba, azonnal visszaestek, újból asztmát kaptak, úgyhogy vissza kellett jönniük. Ezután épült fel itt egy asztmás-gyermek-otthon. Az első időkben csak ötvenkét gyereket tudtak elhelyezni, mert nem volt elég pénz egy nagy internátus üzembe helyezésére. Ide kerestek újsághirdetéssel gondozókat.

Elolvasta a hirdetést, és mindjárt telefonált, hogy el akarja vállalni ezt az állást. Hiszen részt vett a gyógyhatás felfedezésében, s arra gondolt, hogy ha már nem lehet saját gyermeke, akkor az ötvenkét asztmás gyerek épp neki való. Leszerződött. Ez 1971-ben történt. S közben '71 és '75 között a város gyönyörűen kiépült. A gyerekotthonban ő volt a gondnok és a főnővér egy személyben, bentlakással; 24 órát nem hagyta

el az intézetet. Nagyon ritkán ment meglátogatni a bátyját.

A bátyja megnősült, és 1964-ben megszületett az első fiúgyermeke. Az apjuk héber nevéből Gersonnak nevezték el. A sógornője, mivel huszonkét kilogrammot hízott a terhesség alatt és a szoptatástól a keblei elformátlanodtak, s ez neki nem tetszett, a gyereket nem ápolta úgy, ahogy kellett volna: csípkedte, verte. Egy alkalommal, amikor látogatóba ment hozzájuk, kérdezte, hogy hol a gyerek? A díványon ült, és onnan furcsa hangokat hallott. Kereste, hogy honnan jön ez a hang? Mert olyan babahangja volt. Közben egyre csak kérdezte: hol a gyerek? A sógornő csak a vállát vonogatta. Felugrott, felémelte a felnyitható díványt, és a gyerek ott volt az ágy-nemű között. Ez volt az első alkalom, amikor észrevette, hogy itt szülés után pszichés problémák léptek fel. Amennyire csak tőle tellett, igyekezett meglátogatni, és amikor a gyerek lehetett olyan hét-nyolc éves, magához vette. Ez volt a másik ok, amiért leszerelt. Az édesapja héber nevére – a Gerson – viselte, ezért is nagyon hozzá-nőtt a kisgyerek, s persze azért is, mert neki nem volt. A sógornőjének született még két kislány és egy kislánya. Ezekkel a legnormálisabb anyai viszonya van a mai napig. A bátyja beleegyezett, mivel tudta, hogy imádja a kisfiút, aki tőle megkapja az igazi anyai szeretetet.

Előbb az asztmaotthonba vitte, majd vett magának egy kis 52 négyzetméteres lakást, és azt nagyon szépen berendezte. Ott járta ki a gyerek az elemi, csak nagyon ritkán vitte látogatóba az édesszüleihez. Tizenhárom éves volt, amikor először elengedte egyedül Aradról Tel-Avivba, ami körülbelül két és fél óra hosszú autóbuszút. A gyerek elment pénteken iskola után, és szombat estére már hazajött. Amikor meg akarta ölelni a gyereket, valami dudorodást érzett a halántéka felett. Azt mondta, hogy elesett. Komoly faggatásra vallotta csak be, hogy az anyja hozzávágott egy fapapucsot. Ezután nem engedte el soha.

Elvégezte az elemi, bekerült a gimnáziumba, azt is sikeresen ervégezte. Közben a gyerek hirtelen növes-nek indult. Tizenöt és fél éves korában már 180 centi magasra nyúlt. Azt mondta az orvos, hogy sok fehérjét kell fogyasztania. Rászokott a tejivásra, úgyhogy mikor szomjas volt, akkor csak tejet ivott. Egy nap valami oknál fogva nem érkezett meg Aradra a tejesautó. Tej nélkül maradt, összeszaladt az egész várost. Akkor már volt tizenöt vagy húsz fűszerüzlet, de egyikben sem talált tejet. Ahová a leggyakrabban járt, azt mondta, hogy muszáj valahonnan tejet kerítenie. Azt felelte a fűszeres, hogy: „nézd nővér, ott van a hűtőszekrényben egy elszakadt zacskó tej, ha segít rajtad, a tiéd. Én akartam hazavinni, de odaadom neked.” És megkérdezte, hogy még mindig azoknál az asztmás gyerekeknél dolgozik-e. Azt felelte, hogy igen.

Pedig már készült otthagyni az otthont, mert fizikailag és lelkileg nagyon kimerítette a huszonnégy órás készenlét. Harmincnyolcadik évét betöltötte, és a katonai parancsnokságtól ismét hívták, hogy nincs-e kedve visszatenni a hadseregbe kapitányi rangba. Igennel fel-

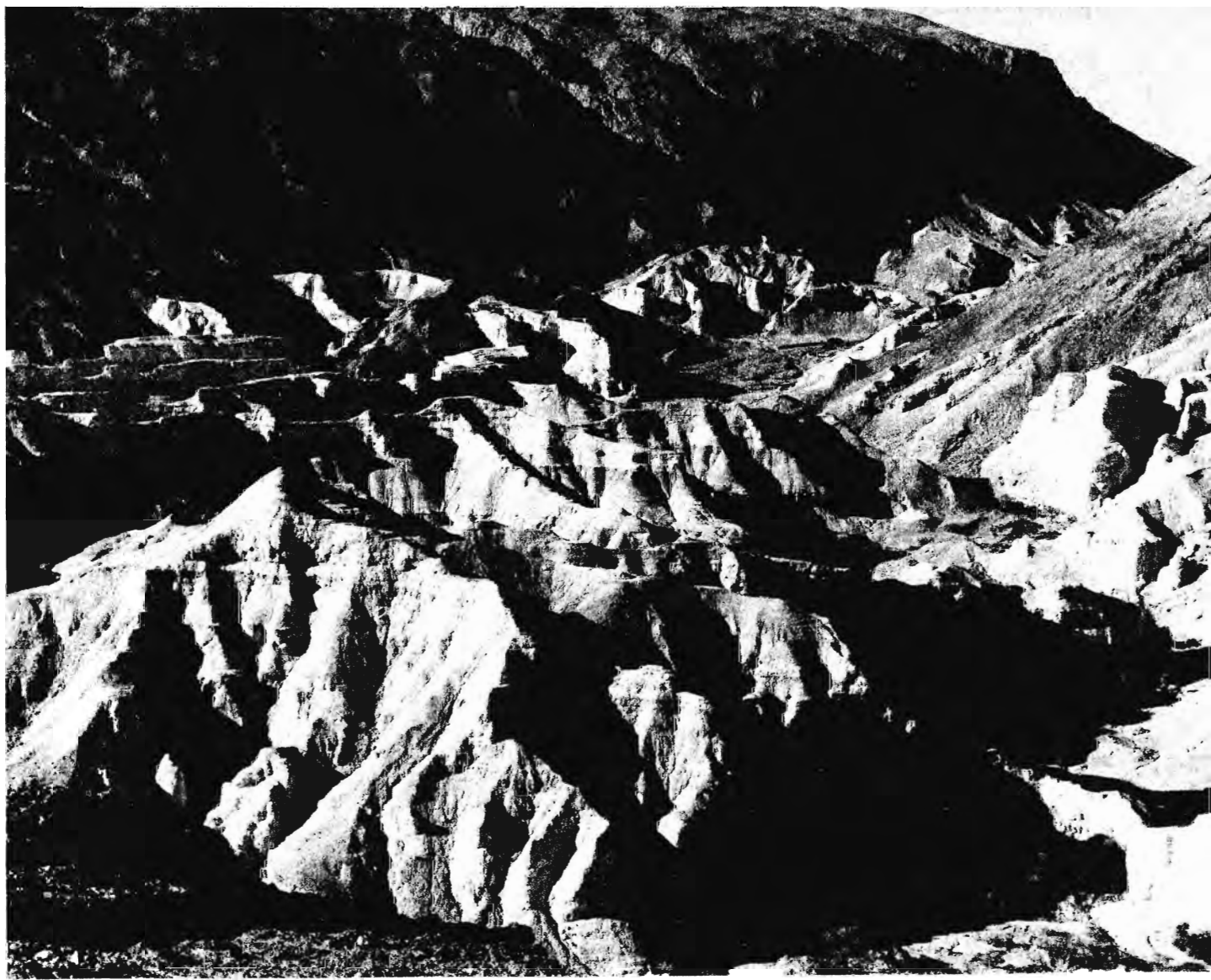
elt, épp a három hónapos felmondását töltötte, és kereste az utánpótlást, aki folytatja a munkáját.

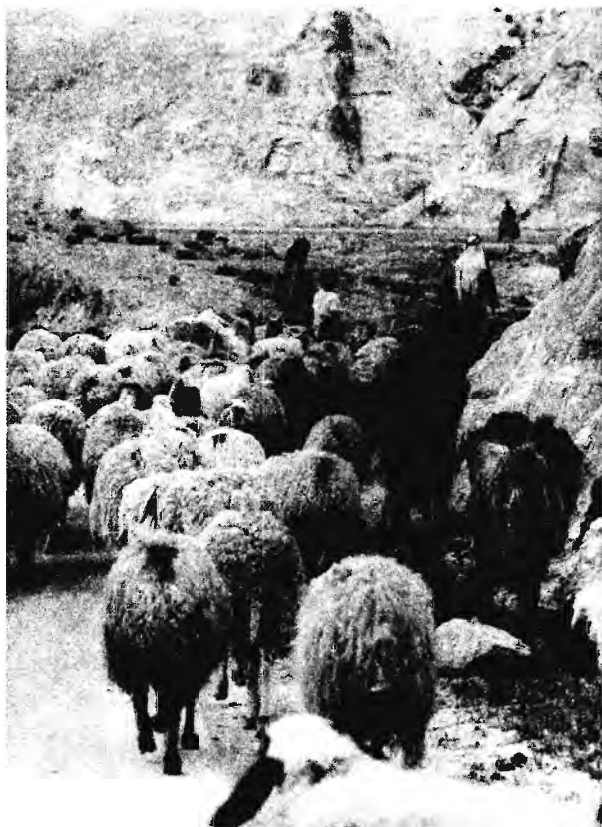
A fűszeres elmesélte, hogy él itt Aradon egy család, ahol meghalt egy huszonnyolc éves fiatalasszony fehérvérűségben, és négy pici gyereket hagyott maga után. Egy ötéves fiúcskát meg egy négyévest, egy hároméves kislányt és egy másfél éves kisfiút. Gondozót kerestek neki. Azt felelte, hogy szeretné megismerni a családot. Jöjjön vissza délután négy órakor, mert a gyermekek apja akkor jön vásárolni. Visszajött, és megismerkedett egy francia származású férfivel, aki öt évvel volt fiatalabb nála, alig tudott héberül, a fűszeressel franciául beszélt, mivel az is marokkói származású volt.

Amikor bement a férfi lakásába, azt hitte, gázálcot kell az orrára tennie, akkora volt a bűz. Mindenütt piszkos pelenkák meg rohadó dolgok hevertek. Nem volt hova leülni. Amikor a fiatalasszony meghalt, az ember visszament Franciaországba, abban a reményben, hogy az édesanyja és a nővérei segíteni tudnak rajta, ő majd talál munkát és vissza tud kapcsolódni a párizsi életbe. A dolgok nem úgy alakultak, mivel az anyja már 65 éves volt és nem vállalta a négy gyerek nevelését. Nem akarták, hogy a gyerekek szétszéledjenek, úgyhogy visszajött a négy pici gyerekkel Izraelbe, Aradra, mert előtte is itt laktak.

A hadgyakorlatokon nem szeretett a földön aludni, hanem a katonák függőágyat kötöttek fel neki, abban aludt. Egyszer, még régen egy sivatagi táborozáskor volt egy furcsa álma. Azt álmodta, hogy nagyon szomjas, egy elhagyatott helyen vándorol. Hirtelen egy kerítéssel találkozott, és amikor felpipiskedett rá és benézett, egy hatalmas, a horizont széléig húzódó virágskertet látott, ahol mindenféle színű és mindenféle nagyságú, elképzelhetetlen árnyalatokban pompázó, nagy virágok teremtek. Kaput keresett. Nagy nehezen talált egy kiskaput, bement, hogy vizet keressen, mert nagyon szomjas volt. Egy barakkra bukkant, kopogtatott. Igennel feleltek. Amikor kinyílt az ajtó, olyan fényt látott, amit ember elképzelni sem tud. Bent egy asztalnál egy öreg kapedlis rabbi ült, úgy nézett ki, mint Élijáhu próféta a mesékben. „Mit keresel, kislányom?” „Nagyon szomjas vagyok, és vizet kérek.” „Itt nincs víz, menj le az ösvényen, de nem szabad jobbra vagy balra lépni, hogy bele ne gázoljál a virágoskertbe. És nem szabad virágot tépned, hanem, ha látsz vágott virágot, az a tiéd.” És úgy is tett, s hamarosan egy kis forrást talált. Egy pici kis forrás csobogott az egyik virágágyban, a kezével vizet merített, és ivott. Körülnézett, és megpillantott egy kardvirágágyat. A virágágyban négy levágott kardvirág feküdt.

FOTÓ: MARLI SAMÍR

FOTÓ: KÖBÁNYAI JÁNOS

Mikor a gyakorlatnak vége lett, meglátogatta a bátyját, és az megkérdezte: hogy volt a kirándulás? Akkor elmesélte az álmát. A bátyja nagyon jó barátságban volt a holoni főrabbiával, ő is bejáratos volt hozzá. A bátyja unszolására elmesélte neki ezt az álmot. A főrabbi azt mondta: a négy virág az négy gyermek. Neki meg lesz adatva négy gyermek. Belegondolva a viszontagságaiba, csodálkozott, hogy mondhat ilyet a rabbi, hiszen nem képes élő gyermeket a világra hozni. Az álmot elfelejtette, és nem gondolt rá soha.

Amikor a négy gyermeket meglátta, kézzel-lábbal gesztikulálva megkérdezte a férfitől, hogy van-e víz meg törülköző, mert meg akarja fürdetni a gyerekeket. Nagyon piszkosak voltak. A legkisebb, a másfél éves kisfiú egy magas széken ült, az arcát legyenek lepték el, és épp szőlőt majszolt. Az orrából folyt, ami a szájáig ért, és ez borzasztóan meghatotta. Meg akarta fürdetni a gyerekeket. Először őt csutakolta le, utána a legnagyobb fiúcskát és a kislányt. A férfinak azt mondta, hogy négy gyereke van, hármat megfürdetett, hol a negyedik. Nem értette meg a kérdést és felkiabált a felső szomszédasszonyhoz, aki szintén marokkói származású volt, majd lekiabált a ház melletti kertbe. Ott játszott a negyedik kisfiú. És az a kisfiú feljött. Megkérdezte tőle héberül; akar-e fürdöni. Azt válaszolta, hogy nem, mert fél, hogy belemegy a szappan a szemébe. „Ne félj, kisfiú, vigyázni fogok, hogy ne menjen a szappan a szemedbe.” Beleegyezett, és megfürdette. Amikor ráfektetette az ágynak nevezett valamire, és már finom tisztá

volt, és épp törölgette és megcsókolta a kis hasát, a gyerek átkarolta a nyakát és azt mondta, hogy „olyan vagy, mint az édesanyám, legyél az édesanyám”. Csillogó barna szeme volt, és az első perctől, amikor a kisgyerek szeme pillantásával találkozott, ráfelelte: „igen, én leszek a te édesanyád”.

Beleegyezett.

Félóra múlva vissza kellett mennie a gyermekotthonba, mert hat órákor volt az orvosságtisztás, és a vacsoránál is jelen kellett lennie. A gyermek elkezdett borzasztóan sírni és kiabálni utána, hogy „fehér dadám – fehér ápolónői ruhában volt –, gyere vissza”. Betapasztotta kezével a fülét, mert nem bírta a gyerek kiabálását, sírását hallgatni. Vissza kellett mennie az orvosságosztáshoz. Este kilenc órákor kopogtattak az ajtón, ahol aludt és ahol a rendelő is volt. Azt hitte, hogy valamilyik asztmás gyerek kapott rohamot, és kezelésre van szüksége. Kinyílt az ajtó, és belépett a délután megismert férfi. A kezében egy csomagot tartott, és csak amikor közel ment hozzá, akkor hallotta meg a gyereksírást. Szepegett, amikor kibontotta a takarót, a gyerek átölelte, és nem akarta elengedni. Azt mondta a férfinak, hogy menjen haza, vigyázzon a másik három gyerekre, majd reggel hazaviszi.

Ez három napon keresztül megisméltődött. A harmadik nap elhozta magával a marokkói szomszédasszonyt, fordítani. Mi lesz? Ő nem bírja a gyerek örökös sírását, mert az földézi benne a felesége halála okozta fájdalmat. Nincs-e kedve magára vállalni a négy gyermeket. Azt mondta, hogy igen. „És mi lesz övele?” „Na jól van, ő is szálljon be a csomagba.” *Package deal.*

A negyedik nap bejelentkeztek a rabbinátusnál. Azt sem tudta még, hogy hívják. Amikor a bátyjának telefonált, hogy négy nap múlva lesz az esküvő, akkor a bátyja nem hitt a fülének, hiszen pár nappal azelőtt volt náluk, és akkor szó sem volt ilyesmiről. „Hogy hívják?” „Nem tudom.” „Hol dolgozik?” „Nem tudom.” Azt mondta a feleségének, telefonáljon gyorsan mentőért, mert be kell őt vinni a bolondokházába, biztos meghibbant. „Mije van ennek a férfinak, hogy négy nap alatt ilyen nagy változás történt?” „Ennek a férfinak négy árva gyereke van, mivel az édesanyjuk meghalt leukémiában, én pedig elhatároztam, hogy hozzámegek feleségül, és magamra vállalom ezt a négy gyermeket.”

A bátyjának ekkor eszébe jutott az álom, amit pár évvel azelőtt álmódott. És azt mondta: „Látod húgom, itt van a négy virág és a négy gyermek, ahogyan a rabbi megjósolta.”

Az esküvőt a gyermekotthon ebédlőjében tartották. Bezsúfolódott oda legalább százötven ember, le sem lehetett ülni.

Aradon ő volt az első nővér. Nem dolgoztak akkor még más schwesterek a városban. Akkoriban kezdték kiépíteni az egészségügyet. Valahogy ráragadt a név: „*az aradi apáca.*” „A mi apácánk férjhez megy.” S ezt mindenki látni akarta. Az esküvőt 1975. szeptember 10-én tartották, mindössze tíznapos ismeretség után. Egy kis süteményt akart készíteni, csak éppen a szertar-

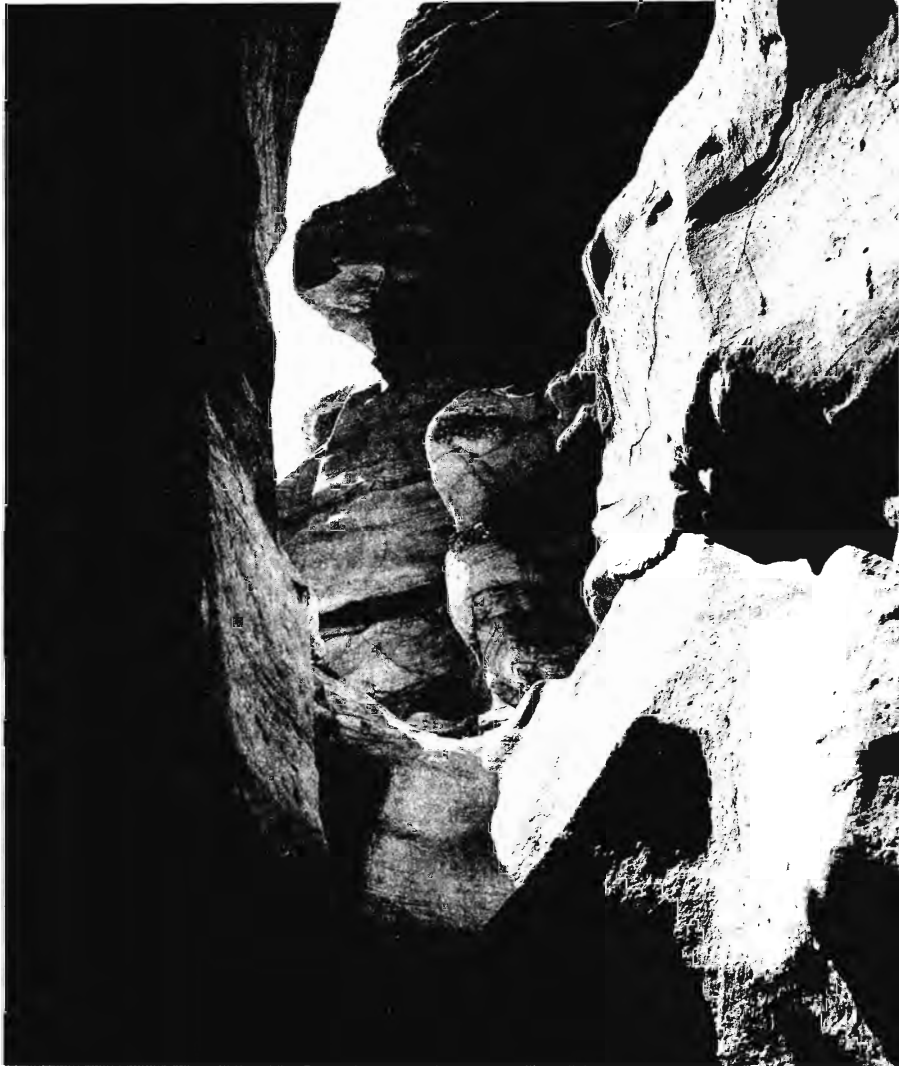
tas kedvéért. Annyi ital, étel és torta gyűlt össze, hogy egy hónapig azt ették. Másnap egy önkéntes teherautó érkezett, és a város legalább húsz polgára. Szétszedték a bútorokat, feltették a teherautóra és átszállították a másik lakásba. Előbb, szintén a városháza szervezésében, kimeszelték és kikapétázták: úgy rendbe hozták a lakást, mintha újonnan épült volna. Lefestették, lelakkozták az ajtókat, az ablakokat. Ez mind három-négy nap alatt történt. Pár óra alatt felállították a bútorokat. Álltak a szekrények, bennük katonás rendben a dolgok. Egy hét is beletelt, míg megtalált bennük mindent. Másnap hat órakor felkelt, és hozzáfogott az anyai és a háztartási teendőkhöz. Először is beíratta a gyerekeket rendes óvodába. Háromheti szabadságot vett ki a munkából. Persze lemondott arról, hogy visszamenjen a katonasághoz. A családnak szentelte magát, és az is magától értetődött, hogy Gerson, a nevelt fia is ehhez a családhoz csatlakozott. Volt egy szép gyöngysora, ezt eladta, és az árából megvette a gyerekbútort. Két emeletes, fából készült ágyat és hozzá dupla íróasztalt, szekrénnel.

A házasságkötést követő harmadik-negyedik napra megkérdezte a férjétől, hogy tulajdonképpen ki volt a felesége? Egy nagyon csendes, fiatal teremtes: katolikus vallású. Ettől kezdve gyakran kijárt az aradi temetőbe, ahol az asszonyka ott pihen, mert testvérének tekinti. Megfogadta a sírjánál, hogy ott, ahol letette a csomagját, ő onnan fölemeli és tovább viszi, ameddig csak él.

A zsidó vallás törvényei szerint a gyerekek katolikusoknak számítottak. Magától értetődő, hogy másnap elment a rabbinátusra, és hozzáfogott a gyerekek zsidó vallásra térítéséhez. Ez a dolog körülbelül másfél évig húzódott. A honosításkor a bíróság a gyermekek fölötti rendelkezés jogát is ráruházta. A tárgyaláson – három bíró döntött – a férje megkérdezte, hogy miért; mert nagyon meg volt hökkenne. Akkor a főbíró azt felelte neki, hogy a szociális vizsgálat őt nem találta alkalmasnak, hogy a gyerekeket fölnevelje.

A fiúkat körülmetélték, a kislány pedig – szintén a zsidó hagyomány szerint – elment a mikvébe, és háromszor alá kellett buknia a vízben. A szertartáson részt vett az izraeli és az aradi főrabbi. Az izraeli főrabbi azért, mert őhozzá terjesztette be a kérvényt, hogy miért húzódik ilyen sokáig a gyerekek áttérítése, és akit ez nagyon meghatott, és meg akarta őt tisztelni a jelenlétével.

A gyerekek Viktóriának szólították, a második nevén. Röviden: Viki. Másfél hónapja élt a gyerekekkel, amikor a legnagyobb kisfiú felszólt az utcáról: *Imá!* Ez azt

FOTÓ: MARLI SAMÍR

jelenti héberül, hogy *édesanyám*. Megismerte a gyerek hangját, de azt hitte, hogy hallucinál. A férje rászólt: „Viki, a Dávid hív.” Imá? Nincs hozzászokva. „Menj csak az ablakhoz.” A gyerek felszólt: „Imá, légy szíves, dobd le a labdát.” Ledobta nekik a labdát. Amikor hívta őket, hogy jöjjenek fel mosakodni a vacsorához – mert azt vezette be, hogy hét órakor volt a vacsora, és hét óra után a gyerekek bevonultak a szobájukba, mindegyik befeküdt az ágyba, s ő fogta a kis székét, ami a mai napig is megvan, és leült a szoba közepére, és a gyerekeknek, mindig más gyerek választása szerint, elmondott egy mesét, s ez így volt minden este, legalább nyolc évig – és amikor a gyerekek feljöttek, megölelte Dávidot és megkérdezte tőle, „kisfiam, hogy jöttél rá, hogy Imának szólítsál?” „Amikor lent játszottunk, akkor elhatároztuk, hogy te olyan vagy, mint az édesanyánk, és ezentúl édesanyánknak fogunk nevezni.” És azóta így szólítják. Amikor a bíróságon az ő gondnoksága alá helyezték a gyerekeket, a bíró megkérdezett minden gyereket, beleegyeznek-e, hogy ez a hölgy ezentúl az ő édesanyjuk legyen. Minden gyerek igennel felelt. És amikor a bíró megkérdezte, hogy mit szól a dologhoz, akkor azt felelte, hogy ez a négy gyerek a fejére tette az anyai koronát. És a bíró akkor könnyes szemmel azt mondta: „*légy áldot!*”